

В. В. Рисін

доктор економічних наук, доцент,
декан факультету фінансів
Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

М. В. Рисін

доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ МОРАЛЬНОГО РИЗИКУ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ КРИЗИ

Розглянуто суть і причини поширення морального ризику на фінансових ринках, охарактеризовано передумови виникнення дисбалансів у банківському секторі під впливом кризових явищ. Визначено чинники формування морального ризику на макро- і макрорівні. Обґрунтовано ефект трансмісії морального ризику, який передбачає можливість поширення ризику з мікрорівня на макрорівень у разі посилення конкурентних позицій окремих банків, що проводять ризиковану політику, та у зворотному напрямку – у разі незастосування регулятором зважених на ризик підходів у процесі здійснення нагляду за банками.

Ключові слова: моральний ризик, банківський сектор, банки, ефект трансмісії, фінансова криза.

Rysin V., Rysin M. THE WAYS OF COMBATING MORAL HAZARD EXPANSION IN THE BANKING SECTOR IN CRISIS CONDITIONS

The essence of moral hazard and reasons of its expansion on financial markets are described. Preconditions of imbalances emergence in the banking sector as well as factors of moral hazard formation on micro and macro levels are considered. The authors substantiated the effect of moral hazard transmission, which appears when competitive positions of certain banks with more risky policy become stronger. It leads to moral hazard transmission from micro to macro level, and in opposite direction – if regulator doesn't use risk based approach of banking supervision.

Keywords: moral hazard, banks, banking sector, transmission effect, financial crisis.

JEL classification: G010, G020, G210, G280, G320.

Постановка проблеми. Історичний досвід функціонування банківського сектору в різних країнах показує, що системні кризи часто можуть бути спричинені дисбалансами у структурі ресурсної бази фінансових посередників. Поведінка суб'єктів фінансового ринку має циклічний характер – за стабільних умов споживання та інвестиції (фінансові чи реальні) зростають і створюють доходи, за рахунок яких фінансується подальше зростання споживання та інвестицій. При цьому часто фінансові посередники не звертають увагу на зростання ризиків. Результатом цього може стати те, що навіть незначні несприятливі події призводять до матеріалізації ризиків і призупинення кредитного буму, що негативно позначається на діяльності банківського сектору і фінансового ринку загалом.

Зазначимо, що моральний ризик виникає в ситуації, в якій одна сторона залучається до ризикованої події, знаючи, що вона захищена від ризику, а друга сторона угоди нестиме витрати. Така ситуація на фінансовому ринку виникає тоді, коли обидві сторони мають неповну інформацію один про одного. Неповнота інформації є неодмінною ознакою економічного життя. Вона може впливати на умови та особливості функціонування ринків, створюючи додаткові трансакційні витрати для економічних агентів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Оцінка форм прояву фінансових ризиків і методи зниження й

управління ними в умовах фінансової кризи знайшли відображення в наукових працях вітчизняних учених – О. Барановського, Р. Гриценка, А. Єрмошенко, С. Онікієнко, Ю. Коваленко, К. Черкашиної, Л. Слободи та ін. Питанням поширення морального ризику на фінансових ринках присвячено праці низки зарубіжних дослідників – К. Дауда, Х. Грюнінга, К. Метьюза, П. Недзьольки, П. С. Роуза, Дж. Сінкі, С. Х'юста.

В економічній літературі трапляється визначення морального ризику як імовірності того, що одна зі сторін угоди надала неправдиву інформацію про свої активи, зобов'язання або кредитоспроможність чи наявність стимулу прийняти високі ризики у відчайдушній спробі отримати прибуток однієї зі сторін контракту [1].

К. Дауд визначає моральний ризик як ситуацію, коли одна сторона є відповідальною за інтереси другої, але намагається перш за все реалізувати власні інтереси. На фінансовому ринку моральний ризик може проявлятися тоді:

- коли посередник продає клієнтові певний фінансовий інструмент, знаючи, що останній не зовсім відповідає інтересам клієнта;
- коли керівники інвестиційних фондів різного типу виплачують собі великі бонуси;
- коли за надто ризиковану політику фінансових посередників несуть відповідальність вкладники [2, с. 142].

Виходячи з викладеного, моральний ризик є поширеною і неминучою характеристикою фінансового ринку та економіки загалом. Управління і забезпечення належного контролю над ним може розглядатись як одне з важливих завдань інституційного менеджменту.

На думку К. Ф. Черкашиної і Л. Ю. Сисоєвої, необґрунтованим є підхід щодо ототожнення морального ризику із ризиком репутації чи операційно-технологічним ризиком банку [3, с. 193]. Водночас велика кількість дослідників особливостей прояву морального ризику розглядають його як складову кредитного ризику і пов'язують лише з недобросовісною поведінкою позичальників кредитних ресурсів та інших економічних суб'єктів [4]. Таке трактування, на нашу думку, значно звужує сутність морального ризику у фінансовому секторі та ігнорує його наявність у діяльності фінансових посередників.

Ю. М. Коваленко зазначає, що моральний ризик набуває специфічних рис у фінансовій діяльності і призводить до надмірно ризикованої діяльності великих інвестиційних банків та компаній, які в разі критичних подій розраховують на допомогу держави [5, с. 21–22]. Проте й у діяльності середніх чи малих фінансових інститутів, що не можуть сподіватися на державну підтримку, моральний ризик може бути присутнім у разі надто ризикованих чи шахрайських дій їхніх власників чи менеджменту.

Зважаючи на викладене, існує об'єктивна потреба визначення місця морального ризику в системі фінансових ризиків та визначення методів запобігання його проявам у банківському секторі. Поглибленого дослідження потребують питання ідентифікації та оцінки морального ризику банків, специфіки його прояву на рівні окремої банківської установи і банківської системи загалом, а також механізмів поширення.

Метою статті є визначення причин і чинників формування морального ризику в діяльності банків на мікро- і макрорівні, а також обґрунтування механізмів поширення морального ризику в банківському секторі під впливом конкуренції та регулятивного впливу центрального банку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження морального ризику та асиметрії інформації в банківській діяльності стає особливо актуальним у кризових умовах у контексті дотримання належного рівня фінансової безпеки банку. Кризові явища можуть спровокувати суттєві зміни обсягів грошових потоків, що проходять через банки. Це стосується як відпливу коштів із депозитів унаслідок поширення паніки серед вкладників, так і неповернення певної частини кредитів позичальниками, фінансовий стан яких погіршився. Під впливом перелічених чинників у банківському секторі розвиваються дисбаланси, які роблять його системно вразливим. Окрім зменшення грошових потоків, можна виділити принаймні чотири причини появи таких дисбалансів.

1. «Стадна» поведінка на фінансових ринках, що стимулює вкладати гроші у схожі активи. Якщо прибутковість певних фінансових інструментів не визначено, то висновки про їхню привабливість інвестори можуть робити на підставі

рішень інших суб'єктів ринку. У такому разі важливу роль може відігравати оцінка вартості фінансових активів окремими інвестиційними чи банківськими аналітиками, що мають великий авторитет на ринку. У теорії поведінкових фінансів така ситуація пояснюється ефектом приєднання до більшості, суть якого зводиться до того, що група людей володіє колективним розумом, і окремі члени цієї групи жертвують особистими інтересами заради колективних. Не слід відкидати також і впливу ефекту помилкового сприйняття, обробки інформації та формулювання висновків. Він проявляється в тому, що під дією певних чинників суб'єкти ринку можуть неправильно оцінювати ймовірність тої чи іншої події і, як наслідок, робити хибні висновки [6]. Тобто за різних варіантів подання інформації учасники ринку можуть по-різному її сприймати.

2. Низькі процентні ставки банків можуть підвищувати рівень ризику. Зниження ставок не сприяє ретельнішому вивченню банками позичальників, а, крім того, збільшує вартість активів, що використовуються як забезпечення (зокрема, ціни на нерухомість).
3. Зростання вартості забезпечення збільшує кредитний потенціал економіки. Коли окремі галузі економіки мають позитивну динаміку розвитку, вони інвестують більше грошей у свою матеріальну базу, збільшуючи вартість належної їм нерухомості, обладнання тощо. Це дозволяє їм у подальшому отримувати більше кредитів під заставу такого майна. У свою чергу, інші галузі також можуть скористатися зі зростання вартості забезпечення і розширити обсяги залучення кредитів банків. Межі зростання кредитного процесу в такому разі залежать від ресурсної політики банківських установ, а саме встановлення жорсткіших чи ліберальніших умов кредитування з огляду на очікування інвесторів і моральний ризик.
4. Забезпечення фінансової безпеки банківського сектору і захисту інтересів вкладників є джерелом морального ризику та, відповідно, і ризику дисбалансів. Наприклад, системи страхування депозитів знижують стимули вкладників до моніторингу ризиків банків. Більше того, що ризикованішу політику проводить банк, то більші відрахування до системи він здійснює. Тобто в разі застосування зваженого на ризик розміру внеску система певним чином зацікавлена в ризикованій діяльності банків, оскільки це сприяє зростанню її ресурсів. Дисбаланси можуть також виникнути при рекапіталізації банків державою чи виконанні центральним банком функції кредитора останньої інстанції.

Зазначені інструменти державної підтримки банків активно використовувалися в Україні як для подолання наслідків кризи 2008–2009 років, так і у 2014–2015 рр. для підтримки окремих системно важливих установ. Зважаючи на наявність проблем із формуванням

ресурсної бази, банки активно отримували кредити на рефінансування від Національного банку. Проте зворотним боком такої підтримки, особливо у 2009–2012 рр., стало масштабне зростання «тіньового» грошового обороту, унаслідок чого значну частину фінансових ресурсів вилучили з банківського сектору через систему конвертаційних центрів, причому окремі банки брали активну участь у роботі такої системи. Тобто можемо констатувати відплив наданих Національним банком ресурсів у неофіційний оборот і брак належного контролю за подібними операціями з боку структур, відповідальних за боротьбу з відмиванням грошей.

Такий висновок підтверджує і Р. Гриценко, який зазначає, що моральний ризик характеризував ставлення тих комерційних банків до Національного банку, які, отримавши кредити рефінансування, замість виконання своїх зобов'язань перед вкладниками і кредиторами, намагалися використати отримані кошти для забезпечення потреб акціонерів [7, с. 29]. Зазначену проблему характеризує також С. Онікієнко [8, с. 120].

Слід зазначити, що в Україні великі банки часто проводили високоризиковану, а іноді й надмірно ризиковану, ресурсну політику шляхом використання слабких місць у регулятивних вимогах щодо капіталу для максимального запозичення ресурсів. За сприятливих ринкових умов ці ресурси використовувалися в основному для споживчого чи іпотечного (у докризовий період) кредитування. Коли ситуація погіршилася, перед найбільшими банками постала проблема пошуку резервів капіталу для підтримки своєї ліквідності. Зважаючи на їхнє системне значення, уряд і НБУ були вимушені розпочати реалізацію програм порятунку, які фінансувалися в кінцевому підсумку за рахунок платників податків. Підтримка держави дала окремим великим банкам беззаперечну перевагу, оскільки вони могли залучати ресурси за нижчими цінами, що зумовило невиправдані стимули до збільшення масштабів діяльності, ризиків, запозичень тощо. Така ситуація свідчить про значні проблеми з моральним ризиком у діяльності українських банків упродовж останніх років.

Зважаючи на викладене, зростання морального ризику на сучасному етапі можна вважати однією з основних проблем банківського сектору як на національному, так і на міжнародному рівнях. Цей ризик проявляється тоді, коли банківські установи та їхні клієнти не дотримуються низки принципів обачної економічної поведінки, зокрема:

- неприйняття ризику, що викликає прагнення до оптимізації управління ризиками (з боку кредитора);
- уникнення надто високої вартості фінансування та оцінки можливостей обслуговування боргу за погіршення фінансового стану (з боку позичальника);
- відповідальність за взяті зобов'язання й ухвалені рішення (як з боку кредитора, так і з боку позичальника).

Теорія раціонального кредиту розглядає так звані «негативні стимули» кредитора, що виникають, коли

первинний кредитор передає кредитний ризик [9, с. 228].

Проблему морального ризику у відносинах кредитора і позичальника можна пов'язати з теорією агента, яка базується на тезі, що управління фінансовою установою здійснюється під впливом конфлікту інтересів різних зацікавлених груп [10, с. 19–21]. Такий конфлікт інтересів описує також і теорія асиметричної інформації, згідно з якою кредитор не завжди може відібрати найкращі кредитні заявки серед поданих (проблема несприятливого вибору). Позичальники, знаючи методи оцінки кредитного ризику банком, намагаються представити свою діяльність таким чином, щоб найкраще відповідати встановленим вимогам. Тому фактичний ризик клієнта може бути вищим, аніж визначений банком, з огляду на приховування частини інформації. Особливість прояву морального ризику в тому, що в разі, коли банк виявить реальний рівень ризику, він не зможе припинити фінансування, оскільки з моменту підписання кредитної угоди він несе відповідальність за фінансований проект разом із боржником (припинення фінансування ще більше підвищить ризик). Причому позичальник може очікувати на реструктуризацію заборгованості в разі появи проблем з обслуговуванням боргу, оскільки стягнення боргу через суд є процесом довготривалим і часто неефективним.

Моральний ризик з боку кредитора виникає в разі неадекватної оцінки кредитоспроможності клієнта і запропонованого забезпечення. Цю тезу доводить криза на ринку нерухомості у США, причинами якої стали лібералізація кредитної політики на основі припущень, що джерелом погашення проблемних іпотечних кредитів буде продаж нерухомості, ціни на яку систематично зростали. Іншим проявом морального ризику в діяльності кредитора є надмірне сподівання на контроль за виконанням умов кредитного договору. Проте такий контроль у жодному разі не замінює моніторинг фінансового стану боржника і його бізнес-середовища. Певний моральний ризик несе також застосування при розгляді кредитних заявок концепції адекватної ціни, що, по суті, передбачає обмеження частки незадоволених заявок у загальній кількості.

Оцінка морального ризику на кредитному ринку вимагає виокремлення первинного і вторинного ринків кредитного ризику. Особливістю власне вторинного ринку є передання ризику чи його частини первинним кредитором шляхом створення похідних кредитних інструментів чи сек'юритизації. Усвідомлення мінливості кредитного ризику на вторинному ринку призводить до неадекватної оцінки фінансового стану боржників первинним кредитором. Окрім того, слід вирізняти прояв морального ризику на мікро- і макро-рівні. Механізм формування морального ризику у процесі функціонування банківського сектору і чинники, які його зумовлюють, представлено на *рис.*

На мікрорівні на моральний ризик впливає низка чинників, що пов'язані з внутрішнім середовищем банку, особливостями його ресурсної політики та рівнем організації його відносин із клієнтами. Серед них ми пропонуємо виділити технологічні чинники, дія

яких пов'язана з якісною оцінкою забезпечення кредитів, можливостями передання ризику та доступнос-

ті інструментів для цього, схильністю до кредитного ризику тощо.

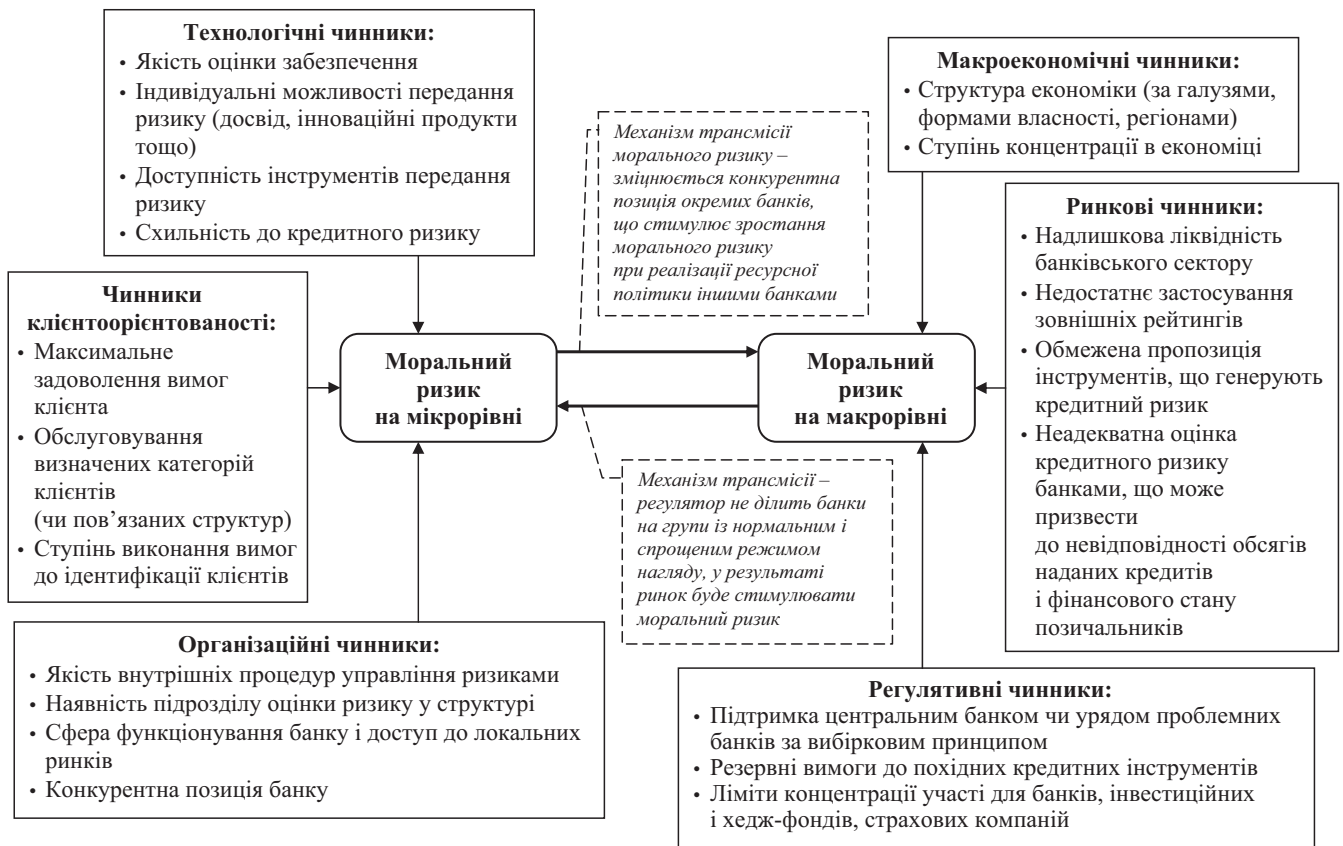

Рис. Формування морального ризику на макро- і макрорівні в банківському секторі

Примітка. Розроблено авторами.

Намагання максимально задовольнити вимоги клієнтів чи орієнтація банку на обслуговування окремих клієнтів (у разі інтегрованості банку до певних промислово-фінансових груп) теж може бути джерелом морального ризику, оскільки призводить до застосування поверхневих підходів при ідентифікації клієнтів. Організаційні чинники можуть збільшувати моральний ризик у разі недосконалості внутрішніх процедур управління ризиками банку чи неефективної роботи підрозділу оцінювання ризиків (або його відсутності). Загалом закономірно припустити, що більш ризикована ресурсна політика зумовлюватиме вищий рівень морального ризику.

На макрорівні моральний ризик формується під впливом низки макроекономічних чинників, зокрема структури економіки і ступеня концентрації її окремих галузей, а також ринкових і регулятивних. До ринкових відносимо чинники, що характеризують ліквідність банківського сектору та використовувані ним інструменти залучення і розміщення ресурсів, специфіку оцінювання діяльності банків та оцінювання банками позичальників. Регулятивні чинники включають різного роду нормативи, обмеження, ліміти, що можуть установлюватися центральним банком для комерційних банків у сфері реалізації їхньої кредитної та інвестиційної політики. Важливу роль серед них відіграють механізми фінансової підтримки банківсько-

го сектору в разі поширення кризових явищ, зокрема їх доступність для окремих банків.

Особливістю формування морального ризику в банківському секторі є те, що моральний ризик може поширюватися з рівня на рівень, тобто для нього властивий механізм трансмісії:

- за умови зростання морального ризику на мікрорівні посилюється конкурентна позиція окремих банків, які проводять ризиковану ресурсну політику, зокрема тих, що нарощують обсяги наданих кредитів без належного врахування кредитоспроможності позичальників і змін у вартості пропонованого забезпечення. Це, у свою чергу, стимулює зростання морального ризику в інших установах, які зацікавлені у збереженні своєї клієнтури та частки на ринку і змушені використовувати ризикованіші підходи при реалізації своєї ресурсної політики. У результаті відбувається трансмісія морального ризику з мікрорівня на макрорівень;
- якщо центральний банк не застосовує зважених на ризик підходів до оцінювання діяльності банків, зовнішні рейтинги мають незначне поширення, обмеження щодо активних операцій є незначними чи не мають загального характеру (наприклад, є винятки для певних

категорій банків), то це буде стимулом для окремих банківських установ здійснювати більш ризиковані операції і, відповідно, призведе до трансмісії морального ризику з макrorівня на мікрорівень.

Висновки. Зважаючи на можливість поширення морального ризику в банківському секторі, поведінка проблемних банків стає загрозою для стабільності всієї системи. Тому важливого значення набуває термінове втручання органів нагляду у процес виявлення і нейтралізації неплатоспроможних (чи проблемних) банків, що намагаються розв'язати наявні фінансові проблеми шляхом проведення надмірно ризикованих чи відверто шахрайських операцій. Адже подальше функціонування таких установ тільки поглиблює негативні наслідки кризи і посилює недовіру до банківської системи.

Урахування ефекту трансмісії морального ризику у процесі регулювання діяльності банків за умови поширення кризових явищ на фінансовому ринку і в економіці загалом дозволить підвищити точність оцінки рівня фінансової безпеки банків, а також вчасно запобігти генеруванню морального ризику в банківському секторі на макrorівні внаслідок доступності державної підтримки чи рефінансування центрального банку для окремих банків, перекладення зобов'язань перед вкладниками на систему гарантування вкладів, браку відповідальності власників та акціонерів проблемних банків за операції і фінансовий стан останніх. Мінімізація морального ризику на макrorівні стане важливим сигналом для ринку і сприятиме його зниженню на рівні окремих банківських установ, що, у свою чергу, можна розглядати як одну з передумов підвищення фінансової стабільності банків.

Список використаних джерел

1. What is «Moral Hazard» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investopedia.com/terms/m/moralhazard.asp>.
2. Dowd K. Moral Hazard and the Financial Crisis / K. Dowd // *Cato Journal*. – 2009. – Vol. 29, No. 1. – P. 141–166.
3. Черкашина К. Ф. Теоретичні засади ідентифікації морального ризику в кредитних відносинах [Електронний ресурс] / К. Ф. Черкашина, Л. Ю. Сисоєва // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2012. – № 2 (129). – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.
4. Прасолова С. П. Актуальні аспекти удосконалення оцінки індивідуального кредитного ризику підприємств-позичальників та їх роль у розширенні можливостей національних банків до кредитування реального сектору економіки / С. П. Прасолова // *Науковий вісник Ужгородського університету*. – 2011. – Спецвип. 33, ч. 2. – С. 224–231. – (Серія «Економіка»).
5. Коваленко Ю. М. Інформаційна асиметрія та моральний ризик у фінансовій діяльності: проблеми та способи подолання [Електронний ресурс] / Ю. М. Коваленко. – 2015. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsiyna-asimetriya-ta-moralniy-rizik-u-finansoviy-diyalnosti-problemi-ta-sposobi-podolannya>.
6. Ritter J. R. Behavioral Finance / J. R. Ritter // *Pacific-Basin Finance Journal*. – 2003. – Vol. 11, No. 4. – P. 429–437.
7. Гриценко Р. Уроки фінансової кризи для банківської системи України / Р. Гриценко // *Вісник Національного банку України*. – 2012. – № 9. – С. 27–31.
8. Онікієнко С. В. Асиметричність інформації, фінансова стабільність і потреба в регулюванні банківської діяльності / С. В. Онікієнко // *Фінанси, облік і аудит*. – 2012. – № 20. – С. 111–121.
9. Matthews K. *The Economics of Banking* / K. Matthews, J. Thompson. – 2nd Edition – Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., 2008. – 547 p.
10. Niedziółka P. Pokusa nadużycia w działalności kredytowej banków a stabilność finansowa / P. Niedziółka // *Bank i kredyt*. – 2008. – № 11. – S. 18–29.

References

1. What is «Moral Hazard» (n.d.). In Investopedia. Retrieved from <http://www.investopedia.com/terms/m/moralhazard.asp>.
2. Dowd, K. (2009). Moral Hazard and the Financial Crisis. *Cato Journal*, Vol. 29, No. 1, 141–166.
3. Cherkashina, K. (2012). Theoretical basis of moral hazard identification in credit relations. Formation of market relations in Ukraine, №2(129). Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe (in Ukrainian).
4. Prasolova, S. (2011). The actual aspects of evaluation of individual credit risk evaluation for the firm-borrowers and their role in enhancement of national banks' possibility in lending to the real sector of economy. *Scientific Herald of Uzghorod University*, Vol. 33, Part 2, 224–231 (in Ukrainian).
5. Kovalenko, Y. (2015). Asymmetric information and moral hazard in financial activity: problems and ways of overcoming. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsiyna-asimetriya-ta-moralniy-rizik-u-finansoviy-diyalnosti-problemi-ta-sposobi-podolannya> (in Ukrainian).
6. Ritter, J. R. (2003). Behavioral Finance. *Pacific-Basin Finance Journal*, Vol. 11, No. 4, 429–437.
7. Hrytsenko, R. (2012). Lessons of financial crisis for the Ukrainian banking sector. *Herald of the National Bank of Ukraine*, 9, 27–31 (in Ukrainian).
8. Onikiyenko, S. (2012). Asymmetric information, financial stability and need of banking regulation. *Finance, accounting and audit*, 20, 111–121.
9. Matthews, K. (2008). *The Economics of Banking*, 2nd Edition. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.
10. Nedziolka, P. (2008). Moral hazard in banks' lending activity and financial stability. *Bank and Credit*, 11, 18–29 (in Polish).